"وان"؛ وشە-پاشگرێکی پیرۆز و ڕەسەن ... نووسینی: زانکۆ یاری

لێکۆڵینەوەی زمانەوانی، زمان دەوڵەمەند دەکات و توانای زمان بەرانبەری گۆڕان دەپارێزێت؛ واتا دەتوانین سەدان ڕاستیی ئایینی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و هتد، لە نێو زماندا لە ڕێگەی وردبوونەوە لە زمانی کوردی، بدۆزینەوە. زمانی کوردی، زۆربەی ڕاستییە مێژوویی و زمانەوانییەکانی خۆی، لە نێو خەزینەکەیدا شاردووەتەوە؛ ئەویش وشە ڕەسەنەکانی لە زاراوە جیاجیاکانیدا کە باس لە مێژوویەکی زۆر دوور و چاندێکی پێشکەش دەکەن. لێرەدا لەڕووی ڕێزمانییەوە، وشەی "وان" کە وشەیەکی کۆنی کوردییە و لە ڕێزماندا وەکوو پاشگرێک هەڵبژێردراوە، لەم نووسراوەدا وەک بە کورتی چاوێکی پێدا دەخشێنین.

لە زمانی کوردیدا، پاشگری (Suffix) "وان" کە لە فارسیدا بەشێوەی "بان"، هاتووە لە بنچینەدا لە وشەی (خوا-وان)ی کوردی وەرگیراوە کە پاشان وردەوردە لەسەر زمان بووەتە "خواوەن-خاوەن" ئینجا بووەتە "خوداوەن-وەند" و پاشان لە کوردیی ئێستادا، پاشگرێکی تری بەسەردا هاتووە و "خاوندار-خاوەنداری" و "خاوەندارێتی"ی لێ دروستکردووە. هەموویان لە ڕەگی کوردیی "وان"ەوە هاتوون. هەروەها، پاشگری "وان" لە کورمانجی ژووریدا دەبێتە "ڤان"، بەڵام پێش ئەم پێڕەسەندنە دیالێکتییە، واتا گۆڕانکاریی فۆنەتیکی (Phonetic) ئەوە دەگەیەنێت کە گۆڕان بەسەرداهاتنی لەسەرخۆی پیتی (و W) بۆ (ڤ V) وەک لە "ئاو" بۆ "ئاڤ"دا دەبینین. بە پێی چوارچێوە و پێکهاتەزانیی وشە (Morphology) بە گشتی وان و ڤان پاشگرێکە کە بکەری ناوێکە دابین دەکات. ئەم رێسایە لە زمانی کوردیدا گونجاوە و دەتوانین چەندین نموونە وشەی لێکدراو، بۆ ئەم رووداوە بێنینەوە. وەکوو نموونە، لە سەرەتادا وشەی "وان"، ئەوە ناوی دەریاچەی "وان"ت وەبیر دێنێتەوە. هەروا کە ئاماژە درا لە کورمانجی ژووریدا زۆربەی "و"کان، دەکەنە "ڤ"؛ تەنیا دەریاچەی "وان" نەبێت.

ئەوەی بڵێین کە لە کرمانجیی ژووریدا (باکوور)، "ڤان"ی پاشگر لەگەڵ "وان"ی ناوی دەریاچەی وان، یەک ڕەگ و واتایە و ناوی "وان" واتای پیرۆزبوون دەگەیەنێت، یان ڕاستتر بڵێین واتا "خاوەنێکی پیرۆز" و بەم شێوەیە وشەی "وان" لە لای باکورییەکانەوە، ڕەهەندێکی

پیرۆزی هەیە. چونکوو دەریاچەی وان لەژێر چیای ئاراراتی پیرۆز و نزیک چیای جوودیدا هەڵکەوتووە، ئەو شوێنە پیرۆزەی کە دەڵێن یەکەمین گیانەوەران تێیدا هەڵکەوتوون و کەشتیی نووحی پێغەمبەریش هەر لەوێ نیشتەتەوە!؛ (بەپێی تێژینەوەی هەندێک لە مێژوووناسان، ئەوەش واتای ئەمە دەگەیەنێت کە دەریاچەی وان دەبێ پاشماوەی ئەو بەران و فەرتەنەی نووح بێ کە هێشتا لەوێ ماوەتەوە!) هێ و نهێنیی ئەمەش کە تا ئێستا وان نەکراوە بە ڤان لای باکوورییەکان، ڕەنگە هەر ئەم پیرۆزبوونەی دەریاچەکەیە کە بە دەسەڵاتی خواوەند گوتراوە!. ئەوەی کە زۆرتر شیاوی ڕامانە و ڕەنگە بە پێوەری زمان‌ناسی و لێکۆڵینەوەی مێژوویی سازگار بێ و بکرێت زۆرتر گرنگیی پێ بدرێت، دەتوانێت ئەم چەند وشەی خوارەوە بێ کە لە هەمان “وان” پێکهاتوون:

-مێهرەوان؛ واتا کەسێک کە “مێهر”ی هەیە. کەواتە “مهربان”ی فارسی هەمان میهرەوانی بە ڕەچەڵەک کوردییە. ئاماژە: پەرەستنی مهر، دەگەڕێتەوە بۆ ئایینی میترائیسم کە یەکەم ئایینی کوردی بووە.

-مەریوان: وشە یا لێکدراوی زمانیی “مەریوان”، پێکهاتەی دوو وشەی “مێهر” و “وان-بان” بێت کە لە ڕەوتی زەمان‌دا “بان” بۆ “وان” گۆڕا بێت!. بەم بۆچوون و لێکدانەوە کە هەندێک شرۆڤەی دەکەن، واتای مەریوان یا “مێهربان” بەرچاوتر و ڕوونتر و زۆرتر شیاوی پەسەندی دەنوێنێت، چاودێر و پارێزەری “مێهر”ە. واتا شوێنی چاودێر و پارێزەری مێهرە، کە مەبەست لەو ئایینە پیرۆزە کوردییە و جێگاکەیەتی!.

-پاڵەوان؛ کە پێکهاتووە لە پاڵە+وان، کە بە کەسێکی بەهێز دەڵێن بەرگری لە خەڵکی “پاڵە” بکات و خۆی بە خاوەنی پاڵان بزانێت.

-مەلەوان؛ مەلەوان وشەیەکی تەواو کوردییە. لە فەرهەنگی “زانستگای کوردستان”دا، هاتووە: (malavan)، (ناو)، مەڤان، مەلوو، دەریاوان، گەمیەوان؛ واتا ئەو کەسەی کە لەسەر کەشتی کار دەکاتن. لە “فەرهەنگی باشوور”دا، نووسینی ئاکۆ جەلیلیان، چاپی چوارەم، هاتووە: خزمەتکاری کەشتی، ئاڤژەن. لە فەرهەنگی “زنار”دا، نووسینی حەمە کەریم عارف، بۆ ئەم وشە لێکدراوە نووسراوە: کەشتیوان. واتا خودای کەشتی.

-باخەوان؛ وشەی باخەوان لە دوو وشەی باخ+وان پێکهاتووە. باخ ناوە و وانیش پاشگرە. کورمانجییەکەی دەبێتە باخچەڤان، واتە پارێز و خاوەن و بەخێوکاری یەکبەیەک دەی گوڵ و گیاکانی باخ. واتا بەرپرسی گوڵان، هەر ئەو باخەوانەشە کە دەتوانێت هەر کاتێک بیەوێ بە هەر شێوازێک ژیان و هەرچی گیانەوەرانی باخەکەیە، کۆتایی پێ بهێنێت.

ئەمەش تەنیا لە دەسەڵاتی خواوەندا هەیە. میناک: -ئاشەوان؛ واتا خاوەنی ئاش. -قازەوان؛ واتا پارێزەری قازان. هەروەها نچیروان، ژیلوان و سەدان نموونەی‌تر…

نووسینی: زانکۆ یاری
Jun, 2019 12

سەرچاوەکان:

-یەعقووبی، حوسێن، “زمان، وەرگێڕان و پەیوەندی کولتوورەکان”، وەرگێڕانی: ئیسماعیل زارعی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، کۆلێژی پەروەردە، سۆران، چاپی یەکەم-هەولێر 2007.
-موکریانی، د. کوردستان، 1977، “سیر تطور زبان کوردی و مجموعه زبان های ایرانی”، چاپی یەکەم، 1394.
-فەرهەنگی “زانستگای کوردستان”، چاپی 1385، سنە.
-فەرهەنگی “باشوور”، نووسینی ئاکۆ جەلیلیان، چاپی چوارەم.
-فەرهەنگی “زنار”، نووسینی حەمە کەریم عارف، 2006، هەولێر.
-فەرهەنگی “کاوە”، لەسەر ئینتەرنێت-بەڕۆژ. (http://farhangumejuikawa.com/kawe/index.php)
-ماڵپەڕی “یاگەی زمانی کوردی”، بەشی ڕێنووس. http://yageyziman.com/Renusi_Kurdi.htm))
-Http://trovamy.altervista.org/ English: Wikitionary, .((available under the CC BY-SA 3.0 license

---

سارا□، سا□ا□ یان سا□ا□؟ تێبینییەکی زمانەوانی …لێکۆڵینەوە: زانکۆ یاری

پێشەکی

زمان لەدوای پێشکەوتنێکی دوور و درێژ و د□□نگانە پێکهاتووە و هەر نەتەوەیێک زمان و ئەدەبی نەتەوایەتیی خۆی بپارێزێ، بە نەتەوەیێکی زیندوو دەژمێردرێ.(٣) وادیارە کە ئاخاوتن واتا توانایی مرۆڤ بۆ قسەکردن کە ڕووداوێکی لە نەکاو و کتوپڕی نییە، سروشتیە و لەگەڵ

ئەودا پێگەیشتووە.
سەبارەت بە هۆی پەیدابوونی زار و سەرهەڵدانی زمان، زۆر شت ڕوون کراوەتەوە. هەندێ کەسێش دەڵێن کە لە سەرەتاوە بە جیاوازی دەربڕین و کۆکردنی دەنگەکان و وشەکان دەستپێدەکات و لەگەڵ بڵاوبوونەوە و فراوانبوونی سنووری بەکارهێنانی زمانەکە گەشە دەستێنێ.(١) کۆڵینەوە لەسەر مێژوو و ڕەوتی پێکهاتنی وشەکان (کە لێرەدا زمانی کوردی مەبەستە) زۆر شتمان بۆ دەردەخات.

تێبینی
لێرەدا بۆ نموونە بەکورتی باسێک لەسەر وشەیەکی ڕەسەن و سەرنجڕاکێش دەخەینە ڕوو کە لە بنەڕەتدا بۆ کوێستانێکی ناوچەیەکی کوردستان (باشووری ڕۆژئاوای شاری دیواندەرە) گوتراوە؛ بەڵام سەردەمانێکە بە سێ شێوەی جیاوازی ساراڵ، ساڵاڵ یان ساڕاڵ دەنووسرێت. لەو ناوچەیە لە وەرزی بەهاردا کوێستانەکانی سەرسەوز و پڕگوڵ و کانیاو لێوێدا، دیمەنێکی جوان پێکدێنن و هەروها لەو ناوچەدا ئاسەوارە زۆر کۆن و مێژوویەکان وەک: تەپۆڵکە کۆنە و شێوەکارییە بەردینەکان دۆزراوەتەوە.
ئێستا دەمانەوێ درووستیی پێکهاتنی ناوی ئەو ناوچەیە (واتا “ساڕاڵ/Saral”) پشتڕاست بکەینەوە.
1-ساراڵ: سار-Sar (ن/پ)، لێرەدا وشەیەکی فارسییە و لە فەرهەنگەکاندا بە واتای باڵندەی ڕەشیلە-گاوانی هاتووە(٢) کە پێکەوە دەبن بە “گاوانیی [ڕەنگ] سووری گەش”. کە هیچ پەیوەندیەکی بەوەو نییە.
2-ساڵاڵ: ساڵ-Sal (پ)، کە لێرەدا بەرانبەری “سال”ی فارسییە کە پێکەوە دەبن بە “ساڵی سووری گەش!”. کە دیسان ئەمەش بێواتایە و پەیوەندیەکی بە هیچ شتێک نییە.
3- ساڕاڵ: تێکەڵ-لە دو وشەی ساڕ و ئاڵ [ساڕ+ئاڵ] پێکهاتووە(٤).
(3-1): ساڕ-Sar’ (ئاوەڵناو)، ئەم وشەیە لە زاراوەکانی کورمانجیی ژووردا واتا “سارد” (٥) و بۆ شوێن یان مێڵبەندێکی فێنک و سارد کەڵکی لێ وەردەگرن. لە فەرهەنگەکانی: “کانی، فەرهەنگا کورمانجیی پاکسرشت-عومەرزادە و هەنبانەبۆرینە”شدا بە واتای سارد هێنراوە. هەروەها لە فەرهەنگی شێخانی(٦)، دوو وشەی “سارد” و “شوێن” لەبەرانبەریدا بۆ نووسراوە.
(3-2): ئاڵ-al: ئاوەڵناوە و واتا ڕەنگی سووری گەش یان کاڵ. “ئاڵ” لە پاشگرە نێناسراوەکانی زمانی کوردییە کە لە زۆربەی وشەکانیشدا بە ناوەوە دەلکێت و واتای وێکچوونی و ڕێژەیی لێ زیاد دەکات و دەیکاتە ناوێکی نوێ. وەکوو: هەرزاڵ- قرژاڵ-چەنگاڵ و هتد.

نموونە واتاکانی: "دەنکی هەنار ئاڵە.."
یان:
لە ئەشکی خوێن بەیادی لێوی ئاڵێت
کەنارم بوو بە کانی لەعل و یاقووت.. (دیوانی سالم)

بەس دەبێ بەوەش ئاماژە بدەم کە وشەی "ئاڵ"، لە زمانی کوردیدا بە چەند جۆری تریش تێکەڵ دەکرێ و زۆرجاریش ڕەنگە هەمان واتای هەبێ؛
مێناک:
1- ئاڵایی/al’ayî: [ئاڵ+ئایی]، شتی ڕەنگاوڕەنگ.
2- ئاڵبوونەوە/albûnewe، (ئاڵ+بوون+ەوە).(٧)
مەتەڵی کوردی: "هەموو کەس ددانی بە تورشی ئاڵێ دەبێتەوە، قازی نەبێ بە شیرینی.."

□دەرەنجام

هەروا کە دەزانن زمانی کوردی پڕە لە پێشگر-پاشگری □□س□ن یان نەناسراو کە دەبێ بدۆزرێتەوە و لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێ؛ لەم باسەدا وشەکانی ساراڵ و ساڵاڵ هیچ پەیوەندییەکی مێژوویی-زمانی ـیان بەو ناوچە و کوێستانەوە نییە و درووستی وشەکە دەبێتە "ساڵاڵ". واتا: "دەشت و کوێستانی فێنک و [پڕ لە گوڵ و کانیاوی] سووری گەش". مەولەوی کورد (1806-1882) لە شێعرێکی دیوانەکەیدا ئاماژە بەم جوانییە د□دا و دەفەرموون:
هەر ساڵاڵ وە خوسووس وەتەن بێ
ئەرچی سەفای ڕۆح، ڕاحەتیی تەن بێ
بەڵام دووری تۆ یەند زۆر ئاوەردەن
دەردێ وە دەروون هامدەردان بەردەن
وە هەرجا تەشریف تۆ ئەرزانییەن
هەر دیدە پەی تۆ هەزار کانییەن..

□سەرچاوەکان

١- د. شوانی، چەند بابەتێکی زمان و ڕێزمانی کوردی، ٢٠٠١.
٢- فەرهەنگی فارسی-کوردی کاوە.
٣- د. کاکل تۆفیق، ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان، ٢٠٠٧.
٤- ح، کاکەویس، لسان الکرد، ١٩٨٧.
٥- هەژار، هەنبانە بۆرینە.
٦- فەرهەنگی فارسی-کوردی زانستگای کوردستان.
٧ـ فەرهەنگی کوردی-کوردی درنج-Dirinc.

-------❅✾❅-------

ئەم نووسراوە، لە ڕێکەوتی 1ی گوڵانی 2719دا ئامادە کراوە.
zanko.yari@yahoo.co.uk

پەیڤی سەربەستی؛ ژنان و کۆمەڵگا … نووسینی: زانکۆ یاری

بۆ مەبەستی پاراستن و ڕێزگرتن لە کەرامەت و مافە سروشتییەکانی مرۆڤ و لە پێناو گەشەسەندنی مرۆڤ و مرۆڤایەتی، لە پانتایی جوگرافیا جۆراوجۆرەکانی دونیا هەوڵ و تەقەلای زۆر دراوە، وەکوو سەرهەڵدانی هەندێک لە شۆڕش و خەباتە مەزنەکانی مێژوو لە پێناوی ئازادی مرۆڤ و یەکسانی هەموو مرۆڤەکان. هەروەها لە مافێکی سەرەتایی، کە لە بەیاننامەی مافەکانی مرۆڤدا وەك ئەسڵی یەکەمی ئەو بەیاننامەیە هاتووە کە: "گشت مرۆڤەکان بە ئازادی لەدایك دەبن و بەرانبەر لە نرخ و پایە و مافدا…". (Universal Declaration of Human Rights) هەروەها کۆمەڵگایەک کە ئامانجی پێشکەوتن بێ، دەبێ ڕووناکبیران و بیرمەندانی بە شێوەیەکی ڕاستەقینە و بنەمایی لەوە تێبگەن کە ئازادی ژنان، هەمان ئازادیی تەواوی مرۆڤایەتییە و لە هەموو بوارەکاندا ڕێگای پێشکەوتنی ژنان خۆش بکەن و هاندەر بن بۆ ئەوەی میللەت بگەنە لووتکەی دادوەری. دەرەنجامی پەیڤی ئازادیی ژنانیش ئەوەیە کە ئەوان بتوانن بگەنە مافە ڕەواکانیان لە کۆمەڵگا.

ڕێنسانس (Renaissance)، ئەو شۆڕشە هەموو لایەنەی کە لە ماوەی سێ سەدەدا ئەورووپای گرتەوە و لە ئاکامدا توانی لە هەموو بوارەکانی ژیانی مرۆڤایەتی کاریگەریی بەرچاوی هەبێ، توانی کاریگەری قووڵی لەسەر ڕوانینی مرۆڤ سەبارەت بە کولتوور، زانست، کۆمەڵگا، ئایین و سروشت ببێ و لە ئاکامیشدا ڕوانگەی مرۆڤ سەبارەت بە مرۆڤ، ئاڵوگۆڕی زۆری بەسەردا هات. بە سەرهەڵدانی ڕێنسانس لە شاری فلۆرانسی ئیتالیادا ڕۆڵی ژن لە گۆڕەپانی خەباتدا پێی نایە قۆناغێکی نوێ. گەر ئاوڕێکی خێرا لە وێنای ژن لە کولتوور و ئەدەبی

سەردەمی ڕێنیسانس تاکوو ئێستا بدەینەوە، دەبینین لە نیگارەکانی سەردەمی ڕێنیسانسدا کە درێژکراوەی ئەنتیکە بووە، ڕۆڵی ژن لە بونەوەرێکی پاک، ژێردەست و ملکەچەوە گۆڕدراوە بۆ ژنێکی تر. ژنێک کە دەتوانێت پابەند نەبێ بە ڕۆڵە خوازراوەکان کە کۆمەڵگا بۆی دیاری دەکات، ژنێک کە دەتوانێت خۆی بنووسێتەوە و شێعر، ڕۆمان، مووزیک و هونەر بەرهەم بهێنێ.

بەڵام ڕەنگدانەوەی نێرمی دژە ژنان بە درێژایی مێژوو هەندێک هەڵس و کەوتی ژنانی مۆرال نیشان داوێ و هەندێکی تری خستۆتێ دەرەوەی مۆراڵەوە و کاریکردووە بۆ بەرهەمهێنانی وێنایەکی نزم بۆ پێگەیان. لە زۆر کولتووردا سیفاتی مرۆڤانە و بەهێز دراونەتە پاڵ پیاوان و ژنان پێگەیەکی نزمیان پێبەخشراوە. بەڵام زۆرجار دەکەوتنە بەر بێ ویژدانیی کۆمەڵایەتی. هەروەها ترادیسیۆنی نووسینی پیاوانە، زیندووکردنەوە و ڕاگرتنی پیاوگەرایی بوو؛ سەرەڕای ئەمەش ژن وەک بونەوەرێکی لاواز و بێدەسەڵات لە کولتوور و ئەدەبدا وێناکراوە و کورتکردنەوەی ژن تەنیا بۆ تێرکردنی حەز و ئیرۆتیکی پیاو بووە. ئەم گرنگیدانە بە ڕۆڵە خوازراوەکان، جۆرێک لە حەزی ماسکۆلین لای کۆمەڵگا زۆق دەکاتەوە و لە بەرهەمی کلاسیکدا بەردەوام بەرهەمهێنەرەوەی ئایدیۆلۆژیی باوکسالارانە بووە. لەو سەردەمەدا نووسەرانی تێکست زۆربەیان پیاو بوون و ئێدی نووسینە ترادیسیۆنال و ستیریۆتایپەکان کاریگەریی نێگەتیڤی هەبووە لەسەر ڕۆڵی ژن لە کۆمەڵگا.

لە ژیانی مرۆڤدا، بەشداریی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ژنان ئەرکێکی پێویست و پیرۆزە و نەبوونی؛ بە مانای پەراوێزخستنی نیوەی کۆمەڵگەیە. دەور و ڕۆڵی ژن بۆ دامەزراندنی پەیوەندیی توندوتۆڵ، لە نێوان بزوتنەوەکانی دیمۆکراسی خوازی لە لایەک و ویست و داخوازییەکانی ژنان لە پێناوی خەبات و وەدەستهێنانی مافە سروشتی و مرۆڤایەتییەکاندا لە لایەکی تر یەکێکە لە پێبایەخترین هۆکارەکانی بەشداریی ژنان لە دیسکۆرسی سیاسی-کۆمەڵایەتی لە هەر وڵاتێک. زۆرجار لە لای هزرڤانان بیرمەندان، سەدەی بیستەم سەدەی گەشەسەندن چەکەرەکردن و هەروەها بەرەوەبردنی مافەکانی مرۆڤ بووە و توانیوە وەرچەرخانێکی مەزن لە ئاستی کۆمەڵگای جیهانیدا بهێنێتە گۆڕێ.

لە وڵاتانی گەشەسەندوودا، بەشداریکردنی ژنان لە بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتدا گرنگی و بایەخی خۆی هەیە. جوڵانەوەی سیاسی ژنان لە کۆمەڵگای ڕۆژاوادا، توانیویەتی ڕێگای خۆی بدۆزێتەوە. لەو بوارەدا بە هەوڵ و تەقالای زۆر، بزوتنەوەکەیان بەرەو ڕێگایەکی

دروست کاناڵیزە کراوە. لە ئازادییە سیاسی-کۆمەڵایەتییەکان چێژی تەواویان وەرگرتووە و توانیویانە بە خەباتی بێ وچان، تاکوو ڕادەیەکی باش مافی ئازادیی خۆیان وەدەست بێنن. بەڵام کاتێک کە فێمینیستەکان دەنگ هەڵدەبڕن و دەڵێن ژن دەبێ ئازاد بێ، باشتر ئەوەیە پرسیاریان لێ بکەی؛ بۆچی دەبێ لە چ شتێک ئازاد بێ؟ کەمتر کەسێک هەیە لە ڕۆژی جیهانیی ژناندا (International Women’s Day)، وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە کە مەبەست لە ئازادی ژن چییە؟ لە کوێی جیهاندا دەتوانین وێنەی ژنێکی ئازاد بدۆزینەوە؟ ژنێک کە بۆ دۆزینەوەی بژێوی لە قەراخی شەقامەکان لەژێر چاوی حیزی هەندێک له پیاوان دەستفرۆشی بکا، یان ژنێک کە بۆ پارەیەکی مەمرەوبژی دەبێ لە کارگا یان ڕێکخراوێکدا کار بکا، ئازادی ژن دەبێ چ واتایەکی هەبێ؟ ئەو کاتەش کە باس لە ئازادیی ژن دەکرێ، وڵاتانی گەشەسەندووی کاپیتالیستی (Capitalism)، پتر لە هەمووان دڵ بۆ ژنانی لە پاشکەوتووی جیهانی سێهەم و چوارەم دەسووتێنن کە مرۆڤ دەکەوێتە بیری گوتەیەکی بەنرخی فارسی کە دەڵێ؛ دایەنی دڵسۆزتر لە دایک!.

بەڵام بە گوتەیەکی کوردی، دەنگی دەهۆڵ لە دوورەوە خۆشە و ئەمەش زۆر ڕاستە؛ چونکوو دەبێ ئەوەش بزانین کە لە سەدەی هەژدە بەملاوە، جەستەی ژن ڕووبەرێک بووە بۆ سێکسوالیزەکردن، دەربڕین، چەوسانەوە و بەکاڵاکردن. سەرەڕای ئازادبوونی ژن لە زۆر ڕووەوە، وێناکردنی جەستە و فێتیشایزکردنی و بەکاڵاکردنی ژن وەکوو سیمایەکی دیاری کۆمەڵگا بووە، ئەو ژنانەش کە لەم وێناکردنەدا جێگایان نەدەبووە بە ژنی کەتوو-خراپ (Fallen women) ناوزەد دەکران.

دونیای ئەمڕۆ گەواهی پێشێلکارییەکی سیستەماتیك و بەرفراوانی مافەکانی مرۆڤە کە لەسەر دەستی دەسەڵاتە دیکتاتۆر و تۆتالیتێرەکانی دەخولقێ. بۆ نموونە: بوونی دیاردەگەلێکی ئابڕووبەرانە وەک خانەی گەندەڵی بەشێوەیەکی دیار و نادیار لە پێشکەوتووترین وڵاتانی کاپیتالیستی و کەڵک وەرگرتنی ئابڕووبەرانە لە پڕووپاگەندەی بازەرگانی، هەموو دەرخەری ئەوەن هەتاکوو ئەو کاتەی کە سیستەمی کاپیتالیستی بوونی هەیە، پەیقدان لەمەڕ ئازادیی مرۆڤ بە تایبەت ئازادیی ژن، گاڵتەجاڕییە… بەڵام لە بەر زۆر هۆکاری سیاسی-کۆمەڵایەتی دەتوانین بڵێین ڕۆژهەڵاتی ناڤین (Middle East) نەخۆشە و چەوسانەوە و پەراوێزخستنی ژنان لەوێدا لە هەموو بوارەکاندا، مێژوویەکی دوورودرێژی هەیە.

کۆمەڵگای سوونەتی و لە حاڵی گەشەکردنی ئێمە، بۆ هێنانی شتی

پڕوپووچ و بێ بنەما و دەمارگرژی بێ جێ، دەسەڵاتی پیاوسالاری و یاسا توندوتیژە ئایینییەکان و کاریگەریی نەریتی لەسەر ڕەوتی ژنان، لە گەیشتن بە مافە سەرەتاییەکانی خۆیان بێ بەش کراون و هەروەها بەرەو چارەنووسێکی نادیار دەباتە پێش. لە وڵاتانی جیهانی سێهەمدا، چەمکی ئازادی واتای تایبەتی خۆی هەیە و بە جۆرێک پیاوسالاری نەریتی بە سەریدا زاڵ بووە. دەوری ژنان لە ڕۆژهەڵاتی ناڤین، بەتایبەت لە مێژووی ئێراندا جێگای باسی زۆرە. خەباتی ژن بۆ وەدەسهێنانی مافی ڕەوا و بەرانبەر لەگەڵ پیاو، لە سەردەمی مەشروتەدا وردەوردە شێوەیەکی نوێ بە خۆیەوە گرت و زۆر بوێرانە و ئازایانە لە گۆڕەپانی خەباتدا بوون. لە سەردەمی ڕەزاشادا،لەدوای هاتنە سەر کورسیی حوکم، هەندێک ئاڵوگۆڕی پێکهێنا، بەڵام ژنان نەیانتوانی لە هەڵبژاردنەکاندا بەشداری بکەن و هەر وەک هاووڵاتیی پلە دوو سەیر دەکران!

لە کوردستان، بەتایبەت لە ئاواییەکاندا، بە ڕای زۆر کۆمەڵناسی کورد و غەیرە کورد، توێژەری سیاسی و مێژوونوس؛ بە شانازییەوە، ژنی کورد لە چاو ژنانی نەتەوەکانی دراوسێ وەک فارس، تورک و عەرب بە درێژایی مێژوو ئازادتر بووە و ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ بارودۆخی جوگرافیای کوردستان، خەباتی دوور و درێژی کورد و ژیانی کۆچەری و کوێستان و گەرمێن. چونکوو جگە لە بەخێوکردنی منداڵ و کاری قورسی ناو ماڵ، لە بەرهەمهێنان و ئاژەڵداری و کشتوکاڵدا، کە بناخەی ئابووری کوردستانن، شان بە شانی پیاوان کاریان کردووە. بەشداریی ژنی کورد لە کۆمەڵگادا، بێتە هۆی ئەوەیکە وەک پێویست کەسایەتیی خۆی نیشان بدا و هەر بەو پێیشەش مافی ئامادەبوونی لە کۆڕ و کۆبوونەوە کۆمەڵایەتییەکاندا بووە. کۆمەڵگای کوردی لە مێژەوە باوەڕی بە ئازادی و پاراستنی مافی ژنان بۆ وەدەسهێنانی مافە سروشتی و مرۆڤایەتییەکانی هەبووە.

هەروەها لە ئەدەبیاتی کوردی و نووسراوەکانیشدا ژنان پێگەیەکی بەرزیان هەیە و بە درووستی مامەڵەیان لەگەڵ کراوە. کچانی خێزانی کوردپەروەر پابەندبوونە بە کۆدی مێراتەوە و تاکوو ڕادەیەک پتر لە نەتەوەکانیتر لە مافی کولتووری، ئابووری، سیاسی و کومەڵایەتیی بەرانبەر لەگەڵ پیاو کەڵکیان وەرگرتووە.

بەڵام ئەوەی گوتمان بەو مانایە نییە کە ژنانی کورد بە هەموو مافەکانیان گەیشتوون و زوڵمیان لەسەر هەڵگیراوە؛ ڕاستییەکەی ئەوەیە لەگەڵ ئەو هەموو هەوڵ و تێقالایەی کە ڕووناکبیران، زانایان و دەسەزانی کۆمەڵگای کوردی بۆ بنبڕکردنی ئەو داب و نەریتە ناحەزە

کۆمەڵایەتییانە کە دەبنە هۆی پێشێلکردنی مافی ژنان، ئێستاش کە سەرەتای هەزارەی سێهەمە، ژنان هەموو بەشێوەیەکی تر دەچەوسێنەوە.. لە بەرانبەر کۆمەڵگا و گیروگرفتەکانی، چەکی ژنی کورد، لۆژیک و دیالۆگ و عەقڵانییەته، ئەرکی سەرشانیانه و دەبێ چەکی خۆپەروەردەکردن و بەرزکردنەوەی پلەی زانست بەدەستەوە بگرن و بۆ خەباتی ڕزگاری و گەیشتن بە مافە سروشتی و مرۆڤایەتییەکان تێ بکۆشن. چونکوو لە سروشت و خوڵقاندا، لە باری توانای ڕۆحی و بیرکردنەوەدا، جیاوازیان لەگەڵ پیاو نییە.

بیروبۆچوونی پیاوسالاری و هەندێک داب و نەریتی کۆن و دواکەوتوون کە دەبنە هۆی درووستکردنی جیاوازییەکان و نە سروشت و یەزدان، هیچ لایان جیاوازیان بۆ ژن و پیاو دانەناوە. بە هیوای ئەوەیکه؛ ڕۆژێک کە ژنان لە پێناوی خەبات بۆ وەدەهێنانی مافە مرۆڤایەتییەکاندا و سروشتییەکاندا و لە پێناوی مافی بەرانبەر سەرکەوتوو بن و زوڵمی مرۆڤ بە مرۆڤ بەدەستی مرۆڤ بنبڕ بکرێ و لە هیچ شوێنێك هیچ چەشنە پێشێلکارییەکی مافی مرۆڤ نەبینین، و دونیا بەو ئاواتە لەمێژینەی خۆی: “ئازادی ژیان، بۆ تەواوی مرۆڤەکان”، پەرە بدات.

-———————

لە زەوینی گەمەکانی منداڵیدا
چنرا بێ دەنگ گۆڵێکی جوان
تارایان دا لە دەور سەری و
دەستیان نایە دەستی پیاوێک
دواتر ئەو گوڵە منداڵە
بوو بە گوڵێکی وەڕەزی نێو گوڵدان… «شەکیلا مەحموودی»

-———————

سەرچاوەکان:

1-ئەنتۆنی، گیدنزو (2009). حەسەن ئەحمەد مستەفا، “کۆمەڵناسی”، هەولێر، چاپخانەی ئاراس.

2-شێرکۆ، دوکتۆر بەلەچ (1990). کێشەی کورد، حەمە حەمەباقی کردویە بە کوردی، تەبرێز، چاپخانەی ڕەزایی.

3-مەدیحە سەفی (2016). ئەمڕۆی ژنی کورد و ڕەهەندەکانی ئازادی، ئەڵمانیا.

4-لازاریف، م. س و دیگران، (1386). تاریخ کردستان، مترجمین کامران ایمن ڕوه، منصور صدقی. تهران، فروغ.

5-درویش‌پور، مهرداد (2001). (جامعه‌شناس). چالشگری زنان علیه مرادن،استکهلم-سوئد، جامعه‌شناس. نشر باران.

6-میرزایی، ملکیان، (1387). محمد؛ نگاهی به وچعیت اجتماعی زنان، تاریخ دسترسی به مقاله: 20/4/97، آدرس اینترنتی: Org/farpages/articles/roozna13850601.htm.
7-جاسبی، عبدالله؛ (1379)، زن در گستره اجتماع، تهران: انتشارات دفتر فرهنگ، چاپ اول.

-____

(این مطلب در هفته‌نامه فرهنگی-اجتماعی ده‌نگی کوردستان، سال چهارم، شماره 68، مرداد 1397 به چاپ رسیده است.)

لێکدانەوەیەک بۆ ڕەوتی پێشڤەچوونی پرۆسەی بەجیهانیبوون ... زانکۆ یاری

لێکدانەوەیەک بۆ ڕەوتی پێشڤەچوونی پرۆسەی بەجیهانیبوون؛ شرۆڤەی چەمک و ڕەهەندەکانی
(بە ئاماژەیەکی کورت بۆ کۆمەڵگای کوردی)

زانکۆ یاری
(نووسهر، توێژەر و وەرگێڕ)

-____________________

جیهانیبوون یەکێك لەو چەمکە نوێیانەی کە زۆرکەس تاکوو ئێستا وەك پێویست شارەزایان دەربارەی نیە، تەنانەت زۆرجار لێکدانەوەی جیاواز بۆ ئەم بابەتە کراوە .لەم نووسینەدا بە مێتۆدێکی ئاکادیمیک بەڵام کورت، سەرەتا تیشک دەخەینە سەر چەمك و واتای بەجیهانیبوون و کاریگەرییەکانی لەسەر کۆمەڵگا شرۆڤە دەکەین و لەگەڵ مێژوو و ڕەهەندەکانی ئاشنا دەبین. بۆیە ئەمانەوێ لە چوار بەش وتارەکە درێژە بدەین، یەکەم؛ پێشەکی و تێگەیشتنێك بۆ چەمك و مێژووی بەجیهانیبوون، دووهەم؛ بەجیهانیبوون و فاکتەرەکانی، سێهەم؛ ڕەهەندەکانی بەجیهانیبوون و چوارەمیش بەجیهانیبون و

کۆمەڵگای کوردی، لە کۆتاییشدا دەرەنجام دەخەینەڕوو.

پێشەکی و تێگەیشتنێك بۆ چەمك و مێژووی بەجیهانیبوون:

ئەوەی لەمەڕ بەجیهانیبوون، گرنگییەکی لە ڕادەبەدەری پێ بەخشیوە، خێراییەی کاریگەرێتییەکانیەتی لەسەر هەموو فەزا و ڕووبەرە جیاجیاکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی. ئەم دەستەواژەیە وەکوو گوتارێکی ڕۆشنبیری بوونی خۆی ئەسەپێنێ و بۆتە بەشێك لەو چەمك و وشانەی کە ڕۆژانە بەکار دێت و ئاماژە بە هێز و بوار و ڕەهەندەکانی بەجیهانیبوون و کاریگەری ئەرێنی و نەرێنی دەکات و وەکوو چەمکێک ماوەیەکە خۆی خزاندۆتە ناو پانتاییەکانی ڕۆشنبیریی ئەمڕۆوە و بۆتە مایەی ورووژاندنی زۆر باس و بابەتی جیاواز و دژ بە یەک.

لە ڕووی ماناوە بەجیهانیبوون زۆر لێکدانەوەی بۆ کراوە، هەندێک لایەن دەڵێن کە وا باشترە چەمکی (Globalism) کە لە دوو چەمکی (Globalization) و (Localization) پێکهاتووە و سوود وەربگرین، کەواتە هەر کردارێکی ناوچەیی کردارێکی جیهانییە و کاریگەری هەیە و بە پێچەوانەوە، هەندێک تریش دەڵێن ئەمە بەجیهانیبوون نییە، بەڵکوو "جیهانی کردنە" کە پڕۆژەیەکی ئەمریکییە (تەوسلی، ٢٠١٢، ل:١٠(. ئەگەر چی زاراوەی جیهانی Global)) پێشینەیەکی چەند سەد ساڵەی هەیە، بەڵام زاراوەکانی Globalizing)، (Globalization)) و Globalize)) لە نزیکەی ١٩٦٠ەوە پەرەیان سەندووە کە قاموسی ویبستر (Webster) یەکەمین قاموسی بەناوبانگ بوو کە لە ساڵی ١٩٩٠ەوە هەندێك پێناسەی بۆ دەستەواژەی Globalism)) و Globalization)) پێشکەش کرد. کاتێك باسی بەجیهانیبوون دەکەین ئەم زاراوەیە پەیوەندی بە کۆمەڵێك دەستەواژەوە هەیە بە لانی کەمەوە دەتوانین ئاماژە بە پێنج دەستەواژەوە بدەین بۆ بەجیهانیبوون کە بەکار دێن:

یەکەم: Internalization)) بە مانای پەرەسەندنی سەرو و نەتەوەیی پێکەوە گرێدانی دوو لایەنی وڵاتان دێت.
دووهەم: Liberalization)) بە مانای ئازادییە واتا نەهێشتنی بەربەستەکانی نێودەوڵەتی لە گواستنەوەی نێوان دەوڵەتەکان تا بتوانن ئابوورییەکی جیهانی ئازاد و یکپارچە پێک بێنن.
سێهەم: Universalization)) بە مانای گرێدانی ئامانجەکان و بەرنامە تایبەتییەکان بە خەڵکی سەرتاسەری جیهان.
چوارەم: Westernization)) ئەم دەستەواژەیە لە لایەن زۆر خەڵکەوە بە تایبەتی ڕەخنەگرانی ئیمپریالیزمی فەرهەنگی بەکار دێت کە بەمانای ڕۆژاوایی کردنی جیهان دێت.

پێنجەم: Deterritorialization))، بە مانای دژەفراوانخوازی دێت کە لەسەر ئەو ئاساسە (مواد) و سنورە جوگرافییەکان بەشێک لە گرینگی خۆیان لە دەست دەدەن. (مسگفی ئەحمەد، ٢٠١٠، ل:١١(.
حەز و فکری بەجیهانیبوون تازە نین و بەرهەمی پێشکەوتنی بەرفراوانی مرۆڤایەتییە. میکانیزمی کردەوەی بەجیهانیبوون لە تێکشکاندنی پەیوەندییە کۆنەکان و هەڵوەشاندنەوەی باوەڕە بێفایدەکاندا دەردەکەوێ. بەڵام ئەوەی کە حاشاهەڵنەگرە، بەجیهانیبوون لە هەر ڕوانگەیەکەوە و بە هەر دوو لایەنی ئەرێنی و نەرێنییەوە بۆتە بەشێك لە ڕاستیی سەردەمی ئێمە. چەمکی بەجیهانیبوون و مێژووی سەرهەڵدانی ئەم چەمکە جیگای مشتومڕی زور بووه، هەندێ کەس و لایەن بڕوایان وایە کە بەجیهانیبوون نزیکەی 400 ساڵ مێژووی هەیە و لەگەڵ سەرهەڵدانی مۆدێرنیسم دەسپێکردووە. واتە مۆدێرنیتە چەندین لقی هەیە و یەکێك لە لقەکانی و یان تایبەتمەندییەکانی بەجیهانیبوونە.

ڕوبیرتسۆن (Roland Robertson) پرۆسەی بەجیهانیبوون بۆ پێنج قۆناغ دابەش دەکات:

- قۆناغی سەرەتایی: لە ساڵی ١٤٠٠ەوە دەسپێدەکات و لە ساڵی ١٧٥٠ کۆتایی پێهاتووە.
- قۆناغی دەسپێک یان دووهەم: لە ئەورووپا لە نێوان ساڵەکانی ١٧٥٠ و ١٨٧٥.
- قۆناغی سێهەم: پرۆسەی بەجیهانیبوون بەناوی قۆناغی هەستانەوە لە ساڵی ١٨٧٥ تا ١٩٢٥.
- قۆناغی چوارەم: لە ساڵی ١٩٢٠ تا ١٩٦٥، قۆناغی هەژموونییە.
- قۆناغی پێنجەمین: لە ساڵی ١٩٦٩وە دەسپێکردووە. (گوڵحەمەدی، ٢٠٠٧، ل:٤٦)

پرسەکانی تایبەت و پەیوەندیدار بە بەجیهانیبوون، یەکێك لەو پرس و بابەتە ئاڵۆز و پڕ لە مشتومڕانەیە کە لە ڕوانگەی جیاواز و جۆراوجۆرەوە بەتایبەت لە پاش کۆتایی جەنگی ساردەوە خوێندنەوەی بۆ کراوە. گەشانەوەی ئەورووپا و پەلوپۆ هاویشتنی بۆ دۆزینەوە و داگیرکردنی ناوچەی نوێ لە جیهاندا، دواجار بە کۆلۆنیالی کردنی (Colonialism) هەموو وڵاتانی سەر گۆی زەوی، ڕۆڵێکی زۆری لە بەجیهانیکردندا هەبوو. تێکۆشانی ڕزگاریخوازی میللەتانی ژێردەستی کۆلۆنیالیزم ، هەردوو جەنگی جیهانی یەکەم و دووهەم، دروستبوونی سیستەمی کۆمۆنیستی (Communism) و کێشەی جیهانی لە نێوان

سەرمایەداری و کۆمۆنیزم، سەرەنجام ڕووخانی کۆمۆنیزم ڕۆڵی مێژوویيان لە قۆناغی نوێی بەجیهانیبووندا گێڕا.

ئەوەی لێرەدا جێی تێڕامانە، ئەو خوێندنەوە پارادۆکسیکاڵ یان جیاجیایانەن کە دەربارەی لایەنە جۆربەجۆرەکانی بەجیهانیبوون، لە بەردەستدان، بەڵام ئەمە ناتوانین بە شێوەیەکی ڕەها یەک لەم بیروبۆچوونانە پەسند یان ڕەت بکەینەوە، ئەمانەوێ ئاوڕێکی کورت و سەرپێیی لێ بدەینەوە له شێوە ڕوانینەکان بۆ گلۆبالیزەیشن لە ئاست پرسی ئیتنیکەکان (ethnicity) و نەتەوەکاندا. لێرەدا دوو شێوە ڕوانینی گشتی بۆ ئەم بابەتە هەن کە بە کورتی ئەیانخەینە بەر باس؛
ڕوانگەی ڕیاڵیستی (Realism) یەک لەو دیده تایبەتانەیه، ئەمان پێیان وایە دەوڵەتەکان کاراکتەری سەرەکین لە گۆڕەپانی جیهانیدا و هیچ جۆرە کاراکتەرێکی‌تر لە سەرەوەی دەوڵەتەوە بوونی نییە. هەر ئەمەش وا دەکات دەوڵەتەکان ڕەوتی بەجیهانیبوون بۆ سوودی خۆیان بشکێننەوە. ڕوانینی لیبەراڵیسمی (Liberalism) تەواو پێچەوانەی بۆچوونی ڕیاڵیستییە و پێی وایە دەوڵەتەکان تاکە کاراکتەری گۆڕەپانەکە نین و هەندێ هێز و لایەنی‌تر لەدایکبوون کە بە پێی ڕادەی توانای خۆیان لە دیاریکردنی شێواز و ڕەوتی پێشڤەچوونی پرۆسەکەدا کاریگەرن.

ئەم ڕوانگەیە ئەڵێت مرۆڤ بوونەوەرێکە کە دەتوانێت بەرەو کەماڵ بڕوات، کە پێداویستی سەرەکیی ئەم کەماڵە دیمۆکراسییە (Democracy) و هۆکارگەلێک وەک میدیاکان، ئیکۆسیستەم و تکنۆلۆژیا لە دەورگێڕە گرنگ و چارەنووسسازەکانی جیهانی نوێن، به ڕای من وادیاره بە گشتی ڕوانینی لیبەراڵی پۆزەتیڤتر بێ. چەندین جۆرە ڕوانگە و بۆچوونی تریش بەرانبەر ئەم پرۆسەیە ئامادەییان هەیە، بۆ نموونه بۆچوونی مارکسیستەکان (Marxism) کە زیاتر لە گۆشەنیگایەکی ئابوورییەوە دەڕواننە ڕەوتی پێکهاتن و پەرەسەندنی بەجیهانیبوون و ڕەخنەی جیدی لێدەگرن، ئەو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەی کە مارکسیستەکان لە ڕابردوودا قسەیان لەگەڵ دەکرد، بریتی بوو لە ململانێی چینی باڵادەست و چینی ژێردەست.

ڕوانگەیەکی تریش هەیه که دەڵێت بەجیهانیبوون پرۆسەیەکە که پێی وایە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لە ڕەوتی پێشکەوتنی خۆیدا پێی گەیشتووه و ئەمە شتێکی سروشتییە و هەموو کۆمەڵگاکان بەناچاری پێیدا تێدەپەڕن. هەندێ لە خاوەنڕاکان باس لەوە دەکەن کە کۆمەڵگای فرەچەشنی جیهانی دەبێتە گوندی جیهانی کە هەموو دانیشتوانی بە

ئاسانی پێکەوە پەیوەندییان هەیەو هەموویان لە کۆمەڵە یاسا و داب و نەریت و یەك شێواز (Patterns) و شێوازی ژیان پێڕەوی دەکەن و یەك زمان و کولتوور و یەك چارەنووسیان دەبێت.

فاکتەرەکانی بەجیهانیبوون:

پرۆسەی بەجیهانیبوون لەمەڕ گۆڕانکارییە لە فەزاو کات. سەرەکیترین هۆکارێك کە لەم تێڕوانینە باس دەکرێ چڕبوونەوەی کات و فەزایە کە کەسانێك وەك مانوئل کاستلز (Manuel Castells) لە کتێبی سەردەمی زانیارییەکان (The Rice of the Network Society) و ئەحمەد گوڵمحەممەدی، لە کتێبی "بەجیهانیبوون، کولتوور، شوناس"دا دەیخەنەڕوو.

هەندێک لایەن بۆ پرۆسەی بەجیهانیبوون بەم فاکتەرانە ئاماژە دەکەن:

1. سەرهەڵدان و گەشەی کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکان.
2. زۆربوونی ڕێژەی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ.
3. بابەتەکانی پەیوەست بە بەجیهانیبوونی پیسبوونی ژینگە.
4. بڵاوبوونەوە و کاریگەریی بازاڕەکانی دارایی جیهانی کە ئەویش بە سێ قۆناغی: سەرمایەداری بازرگانی، سەرمایەداری پیشەسازی، سەرمایەداری دارایی تێپەڕیوە. (تەوەسلی، ٢٠١٢، ل:٢٢)

ڕەهەندەکانی بەجیهانیبوون:

بەجیهانیبوون خاوەنی کۆمەڵێك ڕەهەند بەشێوە و ئاستی جیاوازە و ئامانجمان ئەوەیە کە بەشێوەیەکی کورت بەڵام زانستی تیشك بخەینە سەریان، بەڵام پێکەوە گرێدراوە کە پێکدادەچن (Interaction). ئێستاش بوارەکانتانی شی دەکەینەوە.

بواری ئابووری

زۆرن ئەو تئۆریسیەنانەی کە سیمای سەرەکیی بەجیهانیبوون بە ئابووری دەزانن و دەڵێن زەقترین بوارە کە لەسەدەی ١٩وە دەسپێکردووە و لە هەلومەرجی ئێستادا خاوەنی دوو ڕەهەندی گەورە یە: 1-ئازادکردنی بازرگانی نێونەتەوەیی بۆ کاڵاکان. (ئازادی بازرگانی بووەتە هۆی گەشەینی شێوازەکانی بەرهەمهێنان لەسەر ئاستی وڵاتان و بەدوای ئەویشدا بەها جقاکییەکان بەرەبەرە گەشەیان کردووە. (فاخری، ٢٠٠٦، ل:٣) 2-خزمەتگوزارییەکان و ئازادکردنی شەپۆلی سەرمایەی نێونەتەوەیی کە ئەمانەش بە یارمەتی پەرەسەندنی تکنەلۆژیا سێ دەرەنجامی لێدەکەوێتەوە ١. زۆربوون ٢. پسپۆڕی ٣. دابەشکردن (قەوام، ٢٠٠٩، ل:٨٩).

چەند تایبەتمەندیی بەجیهانیبوونی ئابووری:

١. بەجیهانیبوونی بازاڕە داراییەکان.
2. بلاوبوونەوەی تکنۆلۆژیا لە هەموو جیهان بە ئاستی جیاواز.
3. دروستبوونی هاوشیوەییەك لە بەکارهێنانی جیهانی لەگەڵ بازەڕەکانی بەکارهێنانی جیهانی.
4. جێگۆڕێ لە نێوان ئابووری نەتەوەیی و ئابووری سیاسی جیهانی.
5. کەمبوونەوەی ڕۆڵی دەوڵەتی نەتەوە لە داڕشتنی ئابووری جیهانی.
6. زۆربوونی سەرمایە لەسەر کار و لە ئەنجامدا لاوازبوونی هێزی پیشەیی و هەروەها کەسانێک کە سەرمایەیان نییە. (زەنجانی، ١٣٨١، ل:٧٢)

دوکتۆر مەهدی مەفاخری مامۆستای زانستگای تاران لە کۆلۆژی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان دەڵێت؛ جیهانگیری ئابووری دەتوانین لە چوار گروپدا پۆلێن بکەین: ١. بازرگانی نێودەوڵەتی ٢. سەرمایەدانانی ڕاستەوخۆی دەرەکی ٣. ئالوگۆڕی دارایی ٤. جموجۆڵی هێزی کار.

بواری سیاسی

بەجیهانی بوون کاریگەری خۆی لەسەر ئاراستەی سیاسی هەبووە، بەهەمان شێوەی بەپێچەوانەشەوە هەر ڕاستە ئەوەتا دەبینین کە سیاسەتی دەوڵەتانی جیهان کاریگەری زۆریان لەسەر ئەم پرسە هەیە.
لە بواری جیهانیبوونی سیاسیدا دەتوانین بڵێین:
-هێز تەنانەت تایبەت نییە بە حکوومەت و دەوڵەتەوە.
-هێز لە سنووری توند و تیژی زیاتر ڕزگاری بووە.
-هێز بە شێوەی سایبرنیتکی (Cybernetics) و تۆڕ شی دەکرێتەوە.
-هێز پێویستی بە پەیوەندی ئازادە.
-هێز بەرهەمی ڕێکەوتنە.
-زانست و زانیاری وەکوو ئامرازیک لە خزمەت بەرهەمهێنانی هێزدایە.
لەوانەیە بتوانین بڵێین بەربڵاوترین بۆچوون لە پەیوەندی لەگەڵ بەجیهانیبوونی ئابووری و ئابووری سیاسی نێودەوڵەتی ئەوە دەبێت کە بەجیهانیبوونی ئابووری دەوڵەت لاواز دەکات و دەوڵەت توانای کونتڕۆڵ و داڕشتنی بابەتەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی لاواز دەبێت و لە لایەکیترەوە هێز لە نێو کۆمەڵگا دابەش دەبێت و بەرەو سەرمایەداری نێودەوڵەتی باڵ دەکێشێت و دەچێتە ژێر دەستی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان.

بەجیهانیبوونی مافەکانی مرۆڤ

ڕاگەیانراوی جیهانی مافەکانی مرۆڤ (Universal Declaration of Human Rights) لە ساڵی ١٩٦٨ یەکێک بوو لەو بابەتانەی کە بۆ باشترکردنی پەیوەندی نێوان دەوڵەت و هاوڵاتیان داڕێشترا. ناکرێ دیمۆکراسی لە کۆمەڵگای دواکەوتووی برسی هەبێت، مافەکانی مرۆڤ لە ڕەفا و گەشەی ئابووریدا مانایان دەبێ (امارتیا سن، توسعه به مثابه آزادی).

بواری کولتوور

لە بواری کولتووری هەست بە زۆر گۆڕانکاری دەکرێت و بزاڤە کولتووری و کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکان بە بەشێك لەم کۆمەڵگایە هەژمار دەکرێت. لە ڕووی کولتوورییەوە بەجیهانیبوون پرۆسەی جیاکردنەوەوە و لە هەمان کاتدا یەك کردنە. ڕابرتسۆن بەجیهانیبوون وەکوو هەستی یەکبوون پیناسە دەکات، دەتوانین بڵێین کە سەردەمی شەڕی سارد و کێبڕکێی نێوان سەرمایەداری و کۆمۆنیزم ڕێگرێکی گرنگی بوو لە بەجیهانی کردنی کولتوور و هەر لایەنێک هەوڵی دەدا کە ئایدۆلۆژیای خۆی لە هەموو بوارەکانی ژیانی مرۆڤدا بەرجەستە بکات. (زەنجانی، ١٣٨١، ل:١١٨)

هەندێ لە بیرمەندانی سەدەی نۆزدەیەم، بەتایبەت فەیلەسووف و کۆمەڵناسانی وەك كانت و ماركس لەم بڕوایەدا بوون، کە بە تێپەڕینی کات و گۆڕانی کۆمەڵگە مرۆییەکان دەور و کاریگەریی کولتوورە جۆراوجۆرەکانی وەك ئایین، ئیتنیك و نەتەوە لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا کەمتر دەبنەوە و کۆمەڵگەی جیهانی، بێ جیاوازی و کەلێنە کۆمەڵایەتی-کولتوورییەکان پێك دێ. (ئەحمەد گوڵمحەممەدی)

بواری تکنۆلۆژی

پێشکەوتنی بوارەکانی تکنۆلۆژیی و زانست و ئابووری و کولتوور، مرۆڤایەتی خستە ناو قۆناغێکی نوێ کە پێی دەگوترێ بەجیهانیبوون. تکنۆلۆژیا یەکێکە لە سەرەکیترین هەنگاوەکانی سەرهەڵدان و بەرفراوانبوونی ئەم چەمکە چونکوو خۆی لە خۆیدا گەیاندنی جیهان بەیەکتری لە ڕێگەی تکنۆلۆژیاوە دەبێت. نیکۆلاس نیگرۆپۆنتێ (Nicholas Negroponte) دەڵێت: “ئەمە ئەمڕۆ لە جیهانێکدا دەژین کە دیجیتاڵکراوە، ئەم جیهانیەش جارێ ئەمە سەرەتاکەیەتی..”.

بواری کۆمەڵایەتی

بەجیهانیبوون کاریگەری هەیە لەسەر بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان، بە لانیکەم لە چوار بواردا بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکان ڕەهەندی

جیهانیان هەیە وەکوو: بزووتنەوەکانی ژینگە، بزووتنەوەکانی ئاشتبوونەوە، بزووتنەوەکانی ژنان، بزووتنەوەکانی کرێکاری که ئامانجیان کاریگەری لەسەر دەوڵەت نەتەوەکان بووە، (دهقانی، ١٣٨٦، ل:١٢).

بەجیهانیبون و کۆمەڵگای کوردی:

پرسی کولتوور و شۆناس یەکێك لەو پرسانەیە کە لەژێر پارادایمی (Paradigm) بەجیهانیبوونەوە گۆوتینێکی نوێی بەخۆیەوە بینیوە، بەتایبەت بۆ نەتەوە، ئایین، ئایینزا، ئیتنیك، گرووپ، ناسنامە و بزووتنەوە پەراوێزخراوەکان، بۆیە تێگەیشتن لەم پرسە ئاڵۆزە و کاریگەرییەکانی بەجیهانیبوون لەسەر پرسە ناسنامەیی و کولتوورییەکان بۆ ئێمەی کورد کە تاکوو ئێستا خاوەن دەوڵەت نەبووینه، گرنگیی تایبەتیی هەیە. بەهەرحاڵ کۆمەڵگای کوردستانیش وەک ماڵێکە لەو گوندەی مارشاڵ مەکلوهان (Marshal McLuhan) لە ساڵی ١٩٦١ ناوی لێنا گوندی جیهانی (Global Village). لەو گوندەدا هەموو ماڵەکان خاوەنی مێژوو و کولتوور و بەرژەوەندی تایبەتی خۆیانن و پێکەوە لە دان و ستاندن دان.

دەبێ یەک بناسن. بەڵام کوردستان لەو گوندەدا لە کام پێگەیە؟ چارەنووسی چییە؟ ئێمە وەکوو کورد هەوڵمان داوە هەموو ئامرازەکانی بەجیهانیبوون بخەینە خزمەتی کێشەی خۆمانەوە؛ هەر لە سەتەلایت و تەلەڤیزیۆنەوە بگرە تا ئینتەرنێت، هەموو بوونەتە ڕووبەرێکی لەبار بۆ یەکانگیرکردنی خواستە نەتەوەییەکانمان لەگەڵ کاراکتەر و بارودۆخە نوێیەکانی جیهان و سەردەمی بەجیهانیبووندا. بەڵام بە گەیشتن به لووتکەی مۆدێڕنیزاسیۆن (Modernization)، ئێمە تەنیا سەرەتا و دەسپێکی کارەکانە و هێشتا کوردەواری زۆری ماوە چەمکە مۆدێڕنەکانی وەک عەقڵانییەت و دیمۆکراسی بە تەواوەتی تێکەڵی بزاڤی کولتووری و سیاسیی خۆی بکات، کە سەرەکیترین ئەرکی ئێستاشمان ناساندن و بەرهەمهێنانی درووستی هەموو مەعریفە جۆراوجۆرەکانی جیهانی ڕووناکبیریی ئەم سەردەمەیە، خوێندنەوەیەک کە پێویستە شێلگیرانە و بە قووڵبوونەوەیەکی جیاواز لە پێشوو بیگەیەنینە ئەنجام. بێگومان خوێندنەوەکان و کارەکانی بزاڤی ڕۆشنبیریی کوردی بە چەمکێک وەک بەجیهانیبوون، لەم پێناوەدا دەورێکی گەورە و گرنگ ئەگێڕێت.

دەرەنجام:

بەجیهانیبون بۆته جێگەی بایەخی بەشێك له توێژەران و بابەتی

لێکۆڵینەوەکان لە ناوەندەکانی توێژینەوە و لێکۆڵینەوە و پێکەوە ئاڵاندنی زیاتری جیهانییە بەڵام بە ژمارەیەک پرۆسەی ئالۆز و تێکەڵاو کە لە بنەڕەتدا ئابووری، تکنۆلۆژی و کولتووری و ژینگەیی و سیاسییە لە ژێر ناوی "بەجیهانیبوون" تیۆریزە کراون. جیهانیبوون هەڵگری ڕەوتی هاتووچوی کاڵا و سەرمایە، مرۆق و زانیاری و بیروڕا و مەترسییە نێودەوڵەتییەکانە. لە لایەک جیهان لە قۆناغی گواستنەوەدایە بۆ شکڵگرتنی چەمک و پەیوەندی نوێ لە لایەکیترەوە جیهان ئاڵۆز و پێشبینی نەکراوە و ناوەندییەتی کاڵ بۆتەوە و ئیدی چیتر ئاکارەکان لەسەر بنەمای بونیاد (Structure)، یان ئایدۆلۆژیا نییە، بەڵکوو زیاتر لەسەر بنەمای کاروکاردانەوەیە (Dialectic) و دەوڵەتانی دواکەوتوو یان ئایدۆلۆژیک کێشەی زۆریان بۆ درووست بووە. لێرەدا ڕوانگەیەکی جیاوازتریش بوونی هەیە، ڕوانگەیەك کە پێی وایە لەگەڵ ئەوەی بەجیهانیبوون دەبێتە هۆی دروستبوونی کولتووری هاوبەش و تایبەتگەراییە کولتوورییەکانیش Cultural (particularism) بەهێز دەکات. بەجیهانیبوون دەبێتە هۆی ئەوەی کە کۆمەڵە کولتوور و شێوازی ژیان و بەهای هاوبەش لە نێوان خەڵکدا درووست بێت وەکوو ڕێزگرتن لە مافی مرۆق، دەمۆکراسی، ئازادی و… هتد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵگا و نەتەوەکان کۆمەڵە تایبەتمەندی خۆیان دەپارێزن. بەجیهانیبوون لە لایەکەوە بەرەو نەهێشتنی ناوەندگەرایی (Centralism) لە دەسەڵات ئاراستەمان دەکات و لە لایەکیترەوە دەبیتە هۆی سەرهەڵدانی چەندین جۆر دەسەڵاتی بان نەتەوەیی.

سەرچاوەکان:

کوردی:

1- ئەنتۆنی گیدنزو: حەسەن ئەحمەد مستەفا ، "کۆمەڵناسی"، هەولێر، چاپخانەی ئاراس، ٢٠٠٩.

2- د.عبدالعلی قەوام، وەرگێڕانی سەلاح جەعفەری، "جیهانیبوون و جیهانی سێهەم و ئاسایشی نەتەوایی، هەولێر، چاپخانەی هاوسەر، ٢٠٠٩.

3- عەلیڕەزا گەنجی و ئەوانیتر، و: عارف سەلیمی، "ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی تۆڕەکان"، هەولێر، چاپخانەی دەزگای ئاراس، ٢٠٠٧.

4- د. ئیسماعیل مەردانی گیوی و ئەوانیتر، وەرگێڕانی: ئازاد وەلەدبەگی، بەجیهانیبوون و شۆناس و نەتەوەیی، هەولێر، سەنتەری ڕووناکبیری هەتاو، ٢٠٠٦.

٥- د. سالح مەلاعومەرعیسی، ئێتنیکگەرایی و دەوڵەتی نەتەوەیی لە چەرخی بەجیهانیبووندا، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٨.
٦- ئازاد، حەممە، "چاخی زانیاری (گۆشەی کۆمەڵگەی نیتوۆرک) دەروازەیەک بۆ مانوێل کاستیلز، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٦.
٧- مەهدی مسگفی ئەحمەد، "بەجیهانیبوونی سیاسی و کاریگەری لەسەر دۆزی کورد"، هەولێر، نووسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، 2010.

فارسی:

8- مانوئل کاستلز، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه ای) جلد اول، ترجمه: احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: گرح نو، چاپ پنجم 1385.
9- یورگن هابرماس، جهانی شدن و آینده دمکراسی: منظومه پساملی، ترجمه کمال پولادی، تهران: نشر مرکز، 1380.
10- احمد گلمحمدی، جهانی شدن فرهنگ، هویت، تهران نشر نی، 1381.
11- داریوش اخوان زنجانی، "جهانی شدن و سیاست خارجی"، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، تهران، 1381.
12- دکتر مجید توسلی،"پدیده‌ای بنام جهانی شدن"، پرسمان، تیر 1386، شماره 58.
13- دکتر محمود دهقانی، "ابعاد پدیده جهانی شدن"، مرکز تحقیقات استراتژیک، اقتصادی، سیاسی و بین‌المللی در عصر جهانی شدن، شماره ٧، سال ١٣٨٦.
14- پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره 2، تابستان 1387، بررسی نقش رسانه های نوین با تاکید بر ماهواره و اینترنیت بر هویت فرهنگی دانشجویان، د. احمد آذین و کبری پیرمحمدی.
15- فصلنامه مطالعات راهبردی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز 1380، در چیستی جهانی شدن: تاملی نظری در سمت و سرشت آهنگ جهانی، قدیر نصری.
16. Clark, John, 1997, Globalization and fragmentation, oxford university press.
17. Giddens, Antony, 1990, The Consequences of Modernity, Cambridge, London, polity press,
18. Meyer, Anna & Katrina Geschiere, 1999, globalization and Identity, Oxford, Blackwell.

ئەرمان رۆبن، ژیان و بەرهەمەکانی

پێشەکی و وەرگێڕانی لە فەڕانسەوییەوە بۆ کوردی: زانکۆ یاری
بەکالریۆسی زمان و وێژەی ئینگلیزی

ئەرمان رۆبن (Armand Robin)، شاعێر، وەرگێڕ و ڕۆژنامەنووسی فەڕانسەوی، ١٩ی ڕێبەندانی ١٩١٢ی زایینی لە گوندی “پلێگوورنێڤل”ی(1) باکووری ڕۆژئاوای ئەو وڵاتە لەدایکبووە. ئەرمان رۆبن دوایی ماوەیەک بۆ شاری پاریس کۆچ دەکات، بەڵام ناتوانێ بۆ هەمیشە لەوێ نیشتەجێ بێت و لە ساڵی ١٩٣٤دا بەرەو وڵاتانی یەکیەتی شۆرەوی ڕێدەکەوێت، لەوێدا بوو بۆ یەکێک لە ڕەخنەگرانی دیکتاتۆری شۆرەوی و پاشان کە خۆی ئامانج و ڕاستییەکانی کۆمۆنیزم دەبینێت، دیسانەوە دەگەڕێتەوە فەڕانسە.
رۆبن لە ماوەی شەڕی جیهانی دووەم و داگیرکردنی وڵاتی فەڕانسە لە لایەن ئەڵمانیا پێشکێشکاری ڕادیۆ بووە. لە دوای خوێندنی بۆ فێربوونی زمان، بە سەر ٢٦ زمانی دەرەکی زاڵبووە و کتێبی چەندین نووسەری وەرگێڕاوەتەوە سەر زمانی فەڕانسەوی وەکوو: شێکسپیر (لە ئینگلیزییەوە)، سێرگەی یەسنین، بلۆک و بۆریس پاستێرناک (لە ڕووسییەوە)، ئەندرە ئێدی (لە مەجارییەوە)، ئادم میتسکیەویچ (لە لەهستانییەوە)، جوزیە ئۆنگارتی (لە ئیتالییەوە) و تۆ فۆ (لە چینییەوە) و چەند کتێبی دیکە لە زمانەکانی؛ فلاندری (زاویەێک لە وڵاتی بێلژیک)، ئەڵمانی و عەرەبی، ئیسپانیایی و کالمۆک (باکووری ڕۆژئاوای ڕووسیە). ئەم نووسەرە لە ساڵی ١٩٤٥دا تێکەڵی یەکێتی ئاژاوەخوازی فەڕانسە دەبێت و لەو ماوەیە کتێبی شیعری “شیعرە نەخوازراوەکان”(2) چاپ دەکات و پاشان کتێبی “وشەی هەڵە”(3) کە مکانیزمی پڕۆپاگەندەی وڵاتە توتالیتاریزمەکان تاوتوێ دەکات، دەنووسێت. لە ٢٧ی خاکەلێوەی ١٩٦١، رۆبن بە هۆی نەبوونی بەڵگەی خۆناسین لە لایەن هێزی پۆلیسەوە دەس بەسەر دەکرێ و سێ ڕۆژ دوایی ئەوە (٣٠ی خاکەلێوە) بە شێوەیەکی نادیار و سەرسوڕهێنەر لە نەخۆشخانەی “پاریزانی”(4) شاری پاریس ژیانی کۆتایی پێدێت.
هەندێ لە بەرهەمەکانی:

شێعر:

١ ـ ژیان بە بێ من، ١٩٤٠ (Ma vie sans moi)

٢ ـ شێعرە نەخوازراوەکان، ١٩٤٥ (Poèmes indésirables)

٣ ـ دەنگی دونیا، ١٩٦٨ (Le Monde d’une voix, Éditions Gallimard)

٤ ـ پارچە شێعرەکان، ١٩٩٢ (Fragments, Gallimard)

٥ ـ سووڕی لە دایکبوونی وڵات، بەشی هاوبەش، دوایین چاپی؛ ٢٠٠٠ (Le cycle du pays natal, La Part Commune)

وەرگێڕان:

١ ـ شێعرەکانی ئەندرە ئەدی؛ ئاستانە، ١٩٤٦ (Poèmes d’Ady, Le Seuil)

٢ ـ شێعرەکانی بۆریس پاستێرناک، ١٩٤٦ (Poèmes de Boris Pasternak)

٤ ـ (شێعرە) چوارینەکانی ڕووسی، ١٩٤٩ (Quatre Poètes russes)

٥ ـ شێعری بێ تەرجمە، ١٩٥٣ (Poésie non traduite)

٥ ـ شێعری بێ تەرجمە ٢، ١٩٥٨ (Poésie non traduite)

٦ ـ چوارینەکانی عومەری خەیام، ١٩٩٥٨ (Rubayat d’Omar Khayam)

٧ ـ هاوسەرانی گیلارد لە (قەڵای) وینزری ئۆتلۆی شێکسپیر، ١٩٥٨ (Les Gaillardes Épouses de Windsor et Othello de Shakespeare)

٨ ـ پاشا لیری شێکسپیر، ١٩٥٩ (Le Roi Lear de Shakespeare)

٩ ـ نووسراوە لە بیرچووەکان، ١٩٨٦ (Écrits oubliés II, Ubacs)

ڕۆمان:

١ ـ کەش و هەوا، ١٩٤٢ (Le Temps qu’il fait)

ڕادیۆ:

١ ـ لە شایی جێژنی ئیستەردا، ١٩٨٢ (Pâques fête de la joie, Calligrammes)

٢ ـ شێعری بێ پاسپۆرت، ١٩٩٠ (Poésie sans passeport, Ubacs)

وتار:

١ ـ مرۆڤێک بێ کورتە چیرۆک؛ کەشە و هەوا، ١٩٨١ (L’homme sans nouvelle, Le temps qu’il fait)

٢ ـ شارەزایی لە سەر وشەی هەڵە، ١٩٩٠ (Expertise de la fausse parole, Ubacs)

3 ـ نامەیەک بۆ ژان گوێهنۆ، نامەیەک بۆ ژۆس سوپرویاڵ؛ دوایین چاپی لە کتێبفرۆشی نارس، ٢٠٠٦ (Lettres à Jean Guéhenno, Lettres à Jules Supervielle, Librairie La Nerthe)

بەشێک لە شێعری “شێعرە نەخوازراوەکان”

On supprimera la Foi
Au nom de la Lumière,
Puis on supprimera la lumière.
On supprimera l’Âme
Au nom de la Raison,
Puis on supprimera la raison.
On supprimera la Charité
Au nom de la Justice,
Puis on supprimera la justice.
On supprimera l’Amour
Au nom de la Fraternité,
Puis on supprimera la fraternité.
On supprimera l’Esprit de Vérité
Au nom de l’Esprit critique,
Puis on supprimera l’esprit critique.
On supprimera le Sens du Mot
Au nom du Sens des mots,
.Puis on supprimera le sens des mots
بە ناوی نوور
ئیمان لە ناو دەبەن،
پاشان نووریش
بە ناوی ماف
▯▯ح لە ناو دەبەن،
پاشان مافیش
بە ناوی دادپەروەری
خ▯رخوازی لە ناو دەبەن،
پاشان خ▯رخوازیش
بە ناوی برایەتی
ئەوین و▯لا د▯ن▯ن،
پاشان برایەتیش
بە ناوی ▯ەخن▯
راسی ب▯ر▯و لایەک و▯▯ د▯کەن،
پاشان ▯ەخن▯یش
بە ناوی چەمکی وشەکان
واتای وش▯ ب▯ لای▯ک▯و▯ د▯ن▯ن
لە دوای ئەوەش چەمکی وشەکان.

....

پەراوێز:

Plouguernével -1
2- Poèmes indésirables
3- La Fausse parole
4- Parisian

سەرچاوەکان:

Armand Robin” The Anarchist Encyclopedia: A Gallery of“ -1 Saints & Sinners, January 2006 Archived May 27, 2008, at the Wayback Machine., retrieved on September 27, 2008.
2- http://www.armanrobin.org/txtpi.html [accessed on August 6th, 2017].
3- http://www.Gallimard.fr/catalogue/poesie-voix.html .[[accessed on August 6th, 2017

(ئەم وتارە لە لاپەڕەی 46ی گۆڤاری مەهاباد، ژمارەی 199/198، ساڵی حەڤدەهەم/ خەزەڵوەری 2717،چاپ کراوە)

ئاورێک لە شێعری «هەوایەکی نوێ»ی پێل ئێلوار … زانکۆ یاری

پێشەکی و وەرگێڕان لە فەڕانسەوییەوە: زانکۆ یاری
کارناسی زمان و ئەدەبی ئینگلیزی ……

“پێل ئێلوار” (١٨٩٥-١٩٥٢) نووسەر و شاعێری ناوداری فەڕەنسی، لە بنەماڵەیەکی مام ناوەندی لە شاری “سەن دێنی” لە دایک دەبێ. خوێندنی قۆناغی سەرەتایی لە خوێندنگەی Colebert تەواو کردوە. لە تەمەنی پازدەساڵیدا بە هۆی نەخوشییەک واز لە خوێندن دێنێ و بۆ

دەرمان ڕوو دەکاتە کوێستانەکانی سوویس و ساڵێ و نیوێک لەوێ دەمێنێتەوە. پاش چارەسەر بوونی نەخۆشییەکەی دەگەڕێتەوە پاریس و هۆگری شێعر و ئەدەبیات دەبێ.

بو یەکەمین جار چەند کورتە شێعر لە گۆڤارە ئەدەبییەکانی ئەوکاتی فەڕەنسەدا بڵاو دەکاتەوە. لە ١٩١٤ دەیبەنە سەربازی و لە بەشی پەرستاریدا دایدەمەزرێنن. لە ١٩١٧ یەکەمین دەفتەری شێعری خۆی بەناوی "کۆمەڵێ شێعرێک بۆ ئاشتی" بڵاو دەکاتێوە. ئێلوار پاش کۆتایی شەڕی دووەم، لەگەڵ "ئاندری بیرتۆن"، "لوویی ئاراگۆن" و "فیلیپ سۆپۆ"دا ئاشنا دەبێ و بەشداریی ئەوان ڕاگەیەندراوی شێعری سوورئالیستی فەڕەنسە واژۆ دەکا و بزووتنەوەی ئەدەبی سووریالیسم دادەمەزرێنن. لە ١٩٢٤دا پاش جیابوونەوە لە هاوسەرەکەی "گالا" کە زەبرێکی ڕووحی بوو بۆ ئەو، بێزار و وەڕز و یاغی سەفەرێکی دوور و درێژ بۆ دەوری دنیا دەست پێدەکا. پاش گەڕانەوەی لەم سەفەرە ئەم چەند بەرهەمە بڵاو دەکاتەوە: "مەرگ بۆ نەمردن"، "چاوە پڕ سەمەرەکان" و "پێتەختی غەم" کە ئەم بەرهەمە لە شاکارە هەرە مەزنەکانی ئێلوار دێتە ئەژمار. بۆیە هێندێ لە ڕەخنەگران لەمەڕ ئەم کتێبەوە دەڵێن: هەر ئەم کتێبە بەسە بۆ ئەوەی ئێلوار بکەینە نوێنەری شێعری نوێی فەرەنسە.

ساڵی ١٩٤٢لە کاتی داگیرکردنی فەڕەنسەدا دەچێتە نێو حیزبی کۆمۆنیستی فەرەنسە و خەباتێکی شاراوە دژ بە نازییەکانی ئەڵمانی دەست پێدەکا. کۆمەڵە شێعری "شێعر و ڕاستەقینە" ١٩٤٢،"شیاوی ژیان" ١٩٤٤، "لە جێژوانی ئەڵمانی" ١٩٤٤، لەم کەش و هەوا پڕاوپڕ لە بێ هێوایی و سامناکەدا خوڵقاون و لە گرنگترین هەڵبەستە سیاسییەکانی سەردەمی خۆڕاگری فەڕەنسە دێنە ئەژمار. لە ساڵی١٩٤٨،پیکاسۆ و ئێلوار بۆ ئەندامانی لە کۆنگرەی جیهانیی ئاشتی لە لەهیستان بانگهێشت دەکرێن. هەر لەم ساڵەدایە شێعرە سیاسییەکانی خۆی بە پێشەکییەکی "لوویی ئاراگۆن"ەوە بڵاو دەکاتەوە. "قۆقنووس" دوایین بەرهەمی ئێلوار کە لە ساڵی ١٩٥٢ و لە کۆتاییەکانی ژیانیێدا نووسراوە.

کاتی ئاشتی دەگەڕێتەوە ئامێزی فەڕەنسە، ئێلوار ئیدی واز لە شێعری سیاسی دێنێ. بە بۆچوونی ژان ڕۆسلێ نووسەری فەرهەنگی شێعری هاوچەرخی فەڕەنسە، پۆل ئێلوار میناک یەکێک لە نوێنەرانی سوورئالیسم، ئەو کەسەیە کە بەرینترین و کاریگەرترین دەوری لە سەر شاعێرانی بەرەی نوێ داناوە. بابەتی شێعر لە ڕوانگەی ئەوەوە دۆزینەوەی ڕاستییەکانە، دەنگی ئێلوار دەنگدانەوەی هەموو

ڕاستییەکانە. ئێلوار هەر چەند لەو چەند لەو سلووک و عیرفانە باوەی کە لە شێعری ئوروپاییدا بوونی هەیە بە دوورە و تەنانەت بە شێوەیەکی ئاشکرا دژ بە "ماورائولتبعیە" ڕادەوەستێ، بەڵام بە ڕای هەندێ لە ڕەخنەگرانی ئەدەبی فەڕەنسە وەکوو "بوودلێر" ١٨٦٧،هەمیشە بێن و بەرەمەیەکی مەزهەب و ئایین لە شێعرەکانیدا هەست پێدەکرێ کە تەنانەت ئەم جۆرە شێعرانەی لەگەڵ هێندێ لە ئایەتەکانی کتێبی پێرۆز (عهد عتیق) بەراورد دەکرێن.

ئێلوار لە هەژدەی نۆڤامبری ١٩٥٢لە باڵەخانەی خۆیدا بە هۆی جەڵتەی دڵەوە ماڵئاوایی لە ژیان دەکا و لە گۆڕستانی "پێرلاشز"ی پاریس بە خاک دەسپێردرێ. شێعری ئێلوار بە هۆی نێوەڕۆکێکی مرۆڤ دۆستانە و پڕ لە ئەوین و دەربڕینی هەستە قووڵێ ئینسانییەکان کاریگەرییەکی ئەوتۆی لە سەر هەموو چینەکانی کۆمەڵگا داناوە. ئەو هەموو کات لایەنگری چینی چەوساوە و ئازادیخوازێکی مرۆڤ پەروەر بووە. شێعری "هەوایەکی نوێ" کە لە هەلبەستە هەرە بەناو بانگەکانی ئەوە، لە ساڵی ١٩٤١ لە کاتی داگیرکردنی فەڕەنسە بە دەستی ئەڵمانییەکان نووسراوە. بە قسەی ئێلوار ئەم شێعرە سەرەتا تەنیا شێعرێک بۆ شایی بووە و بۆ هێمن بوونی ڕووحی مرۆڤەکان نووسراوە، بەڵام دواییدا دێتە سەر ئەم ڕاستییە کە شێعر ناتوانێ تەنیا بۆ شتێکی ئاوها بێ.

Air vif, poème de Paul Éluard
J’ai regardé devant moi…
Dans la foule je t’ai vue
Parmi les blés je t’ai vue
Sous un arbre je t’ai vue
Au bout de tous mes voyages
Au fond de tous mes tourments
Au tournant de tous les rires
Sortant de l’eau et du feu
L’été l’hiver je t’ai vue
Dans ma maison je t’ai vue
Entre mes bras je t’ai vue
Dans mes rêves je t’ai vue
Je ne te quitterai plus

"هەوایەکی نوێ"

خۆمم بینی…
لە نێو جەماوەردا تۆم بینی

له ن□و گ□نمزاردا ت□م بینی
له ژ□ر (س□ب□ری) دار□ک ت□م بینی
له ک□تایی هەموو سەفەرەکانم
له قوو□ایی هەموو ئازارەکانم
له تو□ تو□ی هەموو پ□کەنینەکانمدا
که له ئاو و ئاگر سە□ر دەرد□ن□
له هاو□ن و زستان ت□م بینی
له خانووکەمدا ت□م بینی
له باوشی خ□مدا ت□م بینی
له خەونەکانم ت□م بینی
ئ□دی بەج□ت ناه□□م…

zanko.yari@yahoo.co.uk

(ئەم وتاره له لاپە□ی 10ی حەوتە نامەی س□ران، ژمارەی 364،سا□ی ن□هەم/شەممە 10ی پووشپە□ی 2716،چاپ کراوه)